

Historie koncepcí městské zeleně evropských a severoamerických měst

Ing. arch. Vendula Opletalová
Školitel: doc. Ing. arch. Karel Havlíš
Ústav navrhování V, FA VUT Brno

Odlíšná doba vzniku většiny evropských a severoamerických měst znamenala také odlišné přístupy k jejich urbanistické dispozici. Stejně tak význam volných prostranství respektive městské zeleně byl v obou vývojových etapách ve zcela jiné pozici. Srovnání doby vzniku těchto měst nám pomůže uvědomit si současný stav situování veřejných prostorů se zelení v rámci jejich center a z toho plynoucí výhody a nevýhody s ohledem na dnešní požadavky měst.

Klíčová slova: městská zeleň, veřejné prostory, evropská středověká města, americká kolonizace

History of Concepts of Municipal Greenery in European and North American Cities

Different times of the formation of the most European and North American cities also meant different approaches to their urban disposal. Likewise, the importance of the open spaces or urban green areas was in a completely different position in both developmental stages. Comparison of the time in that these cities were established will help us to realize the current state of situating the green public spaces within their centers and the resulting advantages and disadvantages with regard to the requirements of today's cities.

Keywords: urban green vegetation, public space, European medieval cities, American colonization

1 Nejstarší období

První trvalá sídla vznikala během neolitické revoluce, která však probíhala na různých místech v různou dobu. Jediná prokazatelná funkce zeleně v té době je hospodářská.

Ze starověku stojí za zmínku egyptská města, která leží mimo Evropu i Ameriku, avšak v jejich koncipování lze spatřit předobraz urbanismu moderní doby, který oba zmiňované kontinenty ovlivnil. Egyptská města nebyla sevřena hradbami a oddělena od krajiny, a tak se krajina s městy vzájemně pozvolna prolínala a uplatňovaly se zde

rozsáhlé zahradní a parkové areály. Na rozdíl od kompaktních hradbami obehnaných měst většiny starověkých civilizací, byla egyptská města velkými sídelními aglomeracemi, k jejichž koncipování v regionálním měřítku se lidé skutečně vrátili až po mnoha tisíciletích v moderní době. (1)

2 Antika

Starověké civilizace vytvořily základ znalostí člověka o stavbě měst v celosvětovém měřítku a představily základní komponenty městských sídel. Antika tyto komponenty uspořádala do archetypálních vztahů a soustav, které v urbanismu platí dodnes. (1) Odkaz antiky má na obou kontinentech různou sílu, přesto jej nelze popít ani na jednom z nich.

Z hlediska urbanismu je z klasického řeckého období nejdůležitější kolonizace téměř celého pobřeží Středozemního a Černého moře, která vytvořila první strukturu osídlení v Evropě. (1)

Římské civilizaci předcházeli Etruskové, kteří byli vyzdihováni pro svou schopnost najít ideální místo pro město. Za zmínku stojí zachovaný popis rozlohy veřejných a soukromých prostor v Římě roku 280 n. l. Uvnitř Aureliánových hradeb mělo město rozlohu cca 1390 ha, obytné zastavění zaujímalo 70% a veřejné prostory 30%, z toho ulice 10%, veřejné budovy 6%, zahrady 7% a zbytek představovalo Martovo pole, sklady atd. (1) Zeleň tedy měla své místo již v římských městech. Všechny doložené popisy městské zeleně té doby se ale týkají především soukromých prostor. Velmi majetní lidé si stavěli paláce se zahradami a zahrady měli i u svých letních vil.

Antika přinesla archetypy veřejných městských prostor platné dodnes, avšak zeleň v těchto archetypech nehrála významnou roli. Jde o vztah lidí, budov a volného prostoru, z čehož je jasně patrné, že zeleň nemá a nesmí být jedním z hlavních činitelů při stavbě měst.

3 Středověk

Během středověku došlo v Evropě k velkolepému urbanizačnímu procesu, během něž byla vytvořena soustava osídlení, která je dodnes základem naprosté většiny evropských měst.

V první fázi středověké urbanizace převládala postupně se rozrůstající organická města, ale jakmile přestala urbanizačnímu tlaku stačit, začala se zakládat pravidelná města nová. Uspořádání středověkých měst, rostlých i zakládaných, bylo zcela účelné a racionální. Těžištěm půdorysu bylo tržiště, umístěné na hlavní obchodní cestě, nebo na křižení více hlavních cest. Větší města měla často kromě hlavního náměstí s kostelem a radnicí i několik dalších tržišť specializovaných dle druhu zboží. Důležité bylo i městské opevnění s obvykle co možná nejkratší obvodem hradeb k

obraně. Města evropského středověku v porovnání s městy starověku a antiky byla malá, jednoduchá a většinou jen lokálního významu. Přesto však vyhovovala tehdejší potřebě společnosti a dokázala v krajině zaujmout ta nejvhodnější místa, na nichž se udržela dodnes. Tím předstihla mnohá větší sídla předešlých i následujících epoch. (1)

Soustava středověkého osídlení a středověké městské dispozice existují v Evropě dodnes a žádná další epocha nebyla při zakládání nových měst a jejich lokaci tak úspěšná jako středověk. Středověká města a jejich jádra jsou největším kulturním dědictvím Evropy.

Ve středověku se divoce rostoucí zeleň asanovala pro získávání zemědělské půdy a stavebních parcel. Tedy i v rámci středověkého města byla zeleň záměrně vyhlazována a nepočítalo se s ní jako s estetickou či kompoziční složkou. (5) Naopak uvnitř města byla brána jako negativní jev. Města byla tehdy poměrně malá a obklopená neponičenou krajinou a lidé neměli žádný důvod vnášet krajinu do cenného hradbami chráněného prostoru. Funkce zeleně byla stále omezena jen na hospodářskou a i v této podobě se zeleň dovnitř města dostala jen v minimálním množství. Doklady jsou jen o klášterních užitkových zahradách a o dočasných užitkových zahradách na nezastavěných plochách. (5) Většina zemědělsky obdělávané půdy ležela až za hradbami. Prostorem uvnitř hradeb se šetřilo i co se týká velikosti a množství veřejných prostranství, město se opět omezilo jen na ty nezbytně nutné prostory pro potřeby tehdejšího života a parky mezi ně určitě nepatřily.

4 Renesance v Evropě

Hospodářské a společenské změny vedly v renesanci k novému světovému názoru soustředěnému na pozemský život. Středověká města renesanci nevyhovovala a veškeré vzory byly hledány v antice. Zatímco středověk se nesnažil vytvořit žádnou obecně platnou nauku o plánování měst a spoléhal se jen na praktické zkušenosti, renesance přinesla desítky traktátů o koncepcích ideálních měst. Poprvé se tu objevuje soustavná nauka o tom, jak plánovat a stavět města. Město se poprvé koncipuje jako jeden záměrně utvářený prostorový celek a formulují se pravidla jeho optimálního řešení. (1)

Renesance se nejvíce projevila pouze vkládáním jednotlivých budov do starších nepravidelných středověkých dispozic, přesto vznikali uvnitř stávajících měst některé nové městské prostory a vznikala i nějaká nová města.

Ve Francii bylo nově založeno například město Richelieu v 30. letech 17. století. Šlo o rezidenci sestávající z nově přestavěného zámku, nově koncipované zahrady a nového města. Prvním renesančním prostorem v Paříži byl palácový a zahradní

komplex v Tuleriích z roku 1563. Dále byla roku 1612 založena Lucemburská zahrada a roku 1605 „vzorové“ Vogézké náměstí ve čtvrti Le Marais. Za první renesanční urbanistický soubor v Anglii je považováno náměstí Docent Garden z roku 1631 navržené Inigo Jonesem. Toto náměstí se stalo předobrazem mnoha dalších parkových náměstí založených v lepších čtvrtích Londýna i v dalších městech. (1)

Nejen v Itálii, ale i v dalších evropských městech se renesance projevila především teoretickými spisy, mezi nimiž najdeme i takové, které se více věnovaly zeleni. Například Němec Josefa Furttenbach starší vydal v 1. polovině 17. století spis o architektuře „rekreační“, který se zabývá parky a zahradami. (1)

Jak už bylo zmíněno, v renesanci je město poprvé chápáno jako komponovaný prostor, jehož jednotlivé části jsou vzájemně provázány. Kromě ulic, náměstí a budov se stává jedním z kompozičních prvků města i zahrada. (7) Zeleň měla v našich městech až doposud pouze hospodářskou funkci, v renesanci začíná být poprvé vnímána i z estetického hlediska. Důležité je ale uvědomit si, že vztah zeleně k veřejným městským prostorům ještě nebyl nijak silný a zeleň sama o sobě žádný veřejný prostor neutvářela. Zahrady byly sice chápány jako nový kompoziční prvek, ale s velmi silným vztahem k architektuře budovy, kterou doplňovaly. Zahrady se staly důležitou součástí šlechtických sídel, která často vnikala za hradbami měst a jen výjimečně v historických centrech. V obou případech ale šlo pouze o soukromou zeleň, sloužící pro potěchu a reprezentaci svých majitelů. Až postupem času byly některé ze zahrad založených v renesanci otevřeny veřejnosti.

Veřejná parková náměstí zakládaná v Anglii byla v renesanci první výjimkou, která již předznamenávala následující období baroka. Nevznikala však uvnitř historických center, ale uvnitř nově vznikajících čtvrtí, které jednotlivé historické centra postupně propojovaly.

5 Počátky kolonizace a renesance v Severní Americe

První obyvatelé začali přicházet na území Severní Ameriky pravděpodobně ze Sibiře před 15 000 lety. O těchto prvních domorodcích ale víme velmi málo v porovnání s Evropany, kteří přišli na tato území po objevení Ameriky v roce 1492. (3) I když zde již existovalo mnoho kultur i před příchodem Evropanů, z hlediska její sídelní struktury neměly příliš velký význam a z hlediska urbánní struktury jejich současných měst neměly žádný význam.

Kolonizace Severní Ameriky probíhala od 16. do 19. století. Za prvních padesát let kolonizace zemřelo násilnou smrtí nebo na různé nemoci přibližně 10 až 15 miliónů původních obyvatel a dnes tvoří tito obyvatelé méně než 1 % celé populace Severní Ameriky. (3)

První začali kolonizaci Španěle a v roce 1565 zde založili první osadu, St. Augustine. Následovalo založení dalších, renesanci poplatných, pravidelných měst pro dobyvatele, španělské vojenské posádky a sídliště pro Indiány. Pro stavbu těchto měst byly v 16. století vydány španělským králem směrnice, v kterých byla přesně popsána správa a řízení rychle rostoucích měst a současně i podrobná půdorysná řešení inspirovaná italskými renesančními traktáty. V této době bylo založeno např. San Francisco a Los Angeles. (1)

Přenesení evropského urbanismu na jiné kontinenty, zejména do Ameriky, je novým fenoménem renesančního období, který samozřejmě souvisí s počátkem budování koloniálních držav. (1) Historická centra amerických měst nejsou výsledkem organicky rostlých prostorů jako u měst evropských, ale předem promyšlených návrhů, které vznikaly v době, kdy zeleň byla již vnímána jako jeden z estetických kompozičních prvků.

6 Baroko a klasicismus v Evropě

Zatímco v renesanci stála v popředí Itálie, v době baroka a klasicismu to byla Francie. Hlavním cílem francouzského urbanismu 18. století bylo vytvořit reprezentativní krásné prostory vyjadřující moc a slávu. Ludvík XIV. si nedaleko hlavního města nechal vybudovat rozsáhlý komplex staveb a zahrad Versailles, který se stal prototypem barokní palácové a zahradní kompozice. Ve Francii se v té době vžil pojem „zkrášlování měst“.

V Londýně se v 17. století začaly propojovat aglomerace různě velkých samostatných obcí a vně jejich původních historických jader vznikaly nové čtvrtě. Typickým znakem těchto čtvrtí byla zmiňovaná, renesancí inspirovaná, pravidelná parková náměstí. Roku 1666 postihl Londýn velký požár, který následovala rychlá obnova a velkolepé projekty přestavby. Pod tlakem obyvatel však zůstala zachována stará uliční síť a soubor projektů velkorysých přestaveb zůstal jen ukázkou urbanistického uvažování té doby. (1)

Doba baroka a klasicismu dala vzniknout i několika novým metropolím. Na počátku 18. století byl založen ruský Petrohrad a na konci tohoto století americký Washington. Washington je ve svém historickém jádru projevem jediné hlavní představy, naopak v Petrohradu se městská dispozice utvářela postupným vrstvením. Petr I. se rozhodl vybudovat si nové sídelní město Petrohrad, pro které si vybral místo u ústí Něvy. Nejprve zde postavil pevnost, poté loděnici Admirality, ke které mířila hlavní osa města – Něvský prospekt. Na Vasilevském ostrově byl pak postaven palác se zahradou, který se stal čtvrtou základní komponentou města. Petrohrad obklopovala soustava zámeckých předměstských sídel se zahradami. (1)

Za zmínku stojí světová zvláštnost Prahy - v 18. století založené pražské zahrady u šlechtických malostranských paláců. Paláce jsou postavené při ulici na rovině, ale terén za nimi stoupá. Zahrady jsou tedy vybudované terasovitě ve svahu, přesto dosahují plné tvarové barokní bohatosti a působivosti, a to na nezvykle malé ploše. (5)

V baroku se počalo na zahradu nahlížet jako na samostatné umělecké dílo vytvořené architektem. Zeleň již přestala být pouze doplňkem architektury, ale stala se její plnohodnotnou součástí. Případně se zeleň objevuje i jako samostatný prvek, prostor, nebo dokonce jako hlavní prvek kompozice, který naopak jednotlivé objekty či prostory propojuje a je jim nadřazen.

7 Baroko a klasicismus v Severní Americe

Celý americký kontinent byl koncem 18. století stále ještě na počátku své urbanizace. Největší nárůst osídlení v tomto období probíhal na anglickém území. Většina anglických měst měla ten nejjednodušší šachovnicový půdorys, který umožňoval snadnou parcelaci a obchodování s pozemky. Z tohoto schématu se vymyká jen několik příkladů ovlivněných evropskými vzory, v tomto případě především neuskutečněnými projekty na přestavbu Londýna. Roku 1699 byl například založen Williamsburg, hlavní město státu Virginia. Williamsburg má jednoduchou barokní kompozici s několika prostory rozloženými podél hlavní osy, která spojuje Kapitol s místní školní kolejí. (1)

Koncem 18. století měl americký Kongres vybrat sídlo pro nově vznikající federální vládu a po dlouhém jednání rozhodl o postavení nového hlavního města. O zpracování projektu byl požádán francouzský vojenský inženýr L. Enfant, který již 14 let žil v Americe. L. Enfant si nechal jako podklad obstarat plány evropských měst, mezi jinými i typickou klasicistní dispozici Paříže. Autor sám popsal vznik městského půdorysu tak, že chtěl pouze vytvořit přímá a pohodlná vzájemná spojení jednotlivých částí města, bez jakékoli snahy o krásu. Důležité je ale připomenout, že proporce hlavních kompozičních os byla velmi důmyslně propracovaná a vycházela z proporcí os ve Versailles. (1)

Severoamerický urbanismus byl tedy od svého úplného počátku založen především na potřebě dobrého a snadného hospodaření s pozemky a na ryzí účelnosti. Barokní principy se projeví jen v centrech významných měst a byly zcela podřízeny tomu, co znali jejich zakladatelé z Evropy.

8 19. století v Evropě

Období 19. století je nazýváno obdobím tzv. klasické urbanizace, která je úzce spojena s industrializací. Evropská urbanizace má ve srovnání s urbanizací na jiných kontinentech, tedy i v Severní Americe, specifické rysy. Klasická urbanizace v Evropě

se oproti jiným kontinentům vyznačovala pomalejším tempem koncentrace obyvatel a neobyčejně velkým počtem středně velkých měst. (6)

Rychlý urbanismus, který přinesl výrazné zhoršení životního prostředí měst, vyvolal řadu reakcí. Zeleň získala kromě hospodářské a estetické funkce, novou hygienickou funkci, která se stala hlavním heslem při prosazování zeleně kamkoli do městských prostorů.

Nejvýznamnějším urbanistickým počinem 19. století je Haussmannova přestavba Paříže. V historickém centru byla zbořena téměř polovina všech budov, vznikly nové bulváry a avenue, byla založena nová parková náměstí a pro veřejnost byly otevřeny dřívější královské zahrady. Ve Francii se rozšířil nový pojem „ozdravení měst“. (2)

Rozrůstající se předměstí vytlačila přírodu daleko za původní hranice měst, a tak nabyla zvláštního významu zeleň, která v té době zasáhla do jejich vnitřních ploch. V době 19. Století vznikla většina veřejných parků a jiných veřejných prostorů s vegetací, které zůstaly zachovány dodnes.

9 19. století v Severní Americe

Roku 1811 byla zřízena Komise pro plán New Yorku, která přijala projekt rozdělující poloostrov na stavební bloky uspořádané do velmi jednoduché šachovnice, nejracionálnější pro snadné dělení na stavební parcely, a tedy i obchod s pozemky. (2) Původní plán neobsahoval Central Park, protože parky považovala komise na poloostrově obklopeném přírodou za zbytečné. Všichni ale nebyli s ekonomistickým projektem spokojeni, a tak byla vyvolána kampaň za vybudování Central Parku. Místo na pobřeží bylo velmi cenné, a tak byl park vybudován na ještě volných, ale již rozprodaných pozemcích uvnitř poloostrova, které muselo město vykoupit zpět za několiknásobně větší sumu. Park zaujímá na Manhattanu o rozloze zhruba 6 000 hektarů plochu 340 hektarů. (4)

Roku 1893 se konala světová výstava v Chicagu. Architekt Burnham překvapivě opustil racionalismu chicagské školy a řešil výstavní komplex jako velkou barokní kompozici s osami symetrie, vodními kanály, jezery, pravidelnými parky a zahradami, výrazně ovlivněnou francouzským barokem a klasicismem. Tento areál vyvolal obrovské nadšení a vzniklo celé hnutí za „Krásné město“, které zcela ovládlo americkou architekturu i urbanismus. V době, kdy v Evropě historizující slohy doznávaly, dostaly se v Americe do popředí. Brzy se ale ukázalo, že hnutí „Krásné město“ ztroskotává při střetu s novými hospodářskými i společenskými podmínkami, nepřináší co největší hospodářský užitek s vynaložením minimálních prostředků, přesto jeho vliv na americkém kontinentě dozníval ještě ve 40. letech 20. století. (2)

10 Seznam použité literatury a pramenů

1. HRŮZA, Jiří - ZAJÍC, Josef. *Vývoj urbanismu I.díl.* 1.vyd. Praha. Vydavatelství ČVUT, 1999. 186 s. ISBN 80-01-01549-1
2. HRŮZA, Jiří - ZAJÍC, Josef. *Vývoj urbanismu II.díl.* 1.vyd. Praha. Vydavatelství ČVUT, 1999. 137 s. ISBN 80-01-01549-1
3. OPATRŇY J.. *Dějiny Mexika.* Praha. Libri, 2003. 23 s. ISBN 80-7277-185
4. JACOBS, Jane. *Smrt a život amerických velkoměst.* 1. vyd. Praha. Odeon, 1975. 182 s. ISBN 01-521-75
5. ŘÍHA, Josef Karel. *Praha včerejška a zítřka.* 1.vyd. Praha. Státní nakladatelství technické literatury, 1956. 171 s. ISBN 80-542-78
6. HORSKÁ, Pavla – MAUR, Eduard – MUSIL, Jiří. *Zrod velkoměsta: Urbanizace českých zemí a evropy.* 1.vyd. Praha. Paseka, 2002. 352 s. ISBN 80-7185-409-3
7. FUCHS, Bohuslav. *Nové Zónování: Urbanistická tvorba životního prostředí z hlediska sídelního a krajinného.* 1. vyd. Praha. Academia, 1967. 99 s. ISBN 80-239-5613-2